

132.
4.

15

MEGYEI MONOGRAFIÁK.
MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.
KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

VESZPRÉM VÁRMEGYE GAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA

KIS ERNŐ

FŐISKOLAI TANÁR.

KÜLÖNLENYOMAT

A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1905. ÉVI AUGUSZTUSI FÜZETÉBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1905

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

VESZPRÉM VÁRMEGYE GAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA

KIS ERNŐ

FŐISKOLAI TANÁR.

KÜLÖNLENYOMAT

A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1905. ÉVI AUGUSZTUSI FÜZETÉBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY TÁRSASÁG

1905.

Földrajzi viszonyok.

Veszprémmegye hazánk dunántúli részének mintegy a közepén terül el s kiterjedésére nézve 4166 négyszög kilométer és így csaknem hetvened részét képezi hazánknak, s ugyanezt mondhatjuk lakosai számáról is, a mely kerekszámban 222.000. Ha ez összehasonlítást tovább is folytatjuk az ország és vármegyénk állapota közt, még egyéb hasonlatosságot is találunk. Itt is, ott is a lakosság túlnyomó része magyar, azonban betelepült idegen nemzetiségek akadnak a vármegye területén is, ugymint németek, tótok és mint hazánk lakosságának főfoglalkozása a földművelés, ugyanezt mondhatjuk vármegyénk lakosai főfoglalkozásának.

A viszonyok ezen hasonlatossága már figyelmeztet arra, hogy bizonyára Veszprémmegye és hazánk természeti viszonyai közt is sok hasonlatosságra találunk és valóban így áll a dolog. Mint hazánk területe, ugy Veszprémmegye is hegyes és sík vidékre oszlik és mint annak van kis és nagy alföldje, ugy e vármegyének is van területe mind a kis, mind a nagy magyar alföldből, amaz a Bakony északi oldalán elterülő síkság Pápa vidékén, emez a Mezőföld vidéke az enyingi járásban. S mint a nagy és kis alföld hazánk éléstárát képezi, ugy van ez vármegyénknél is s egyuttal e sík vidékek képezik itt is, ott is az ősmagyar lakosság főhelyét. Az alföldek e két vidékén kívül hazánk hegyvidéke is képviselve van a megyében a Bakony-hegységgel, a mely a megye közepén 70 kilométer hosszan 14—35 kilométer szélességben vonul keresztül s azt északi és déli részre osztja és míg amaz a kis magyar alföld, emez a nagy alföld kiegészítő részét képezi. Végül hogy aránylagos tengere is legyen a vármegyének, a magyar tengerpartot itt a Balaton északkeleti vége képezi, s ami ott Fiume, az itt Siófok, tudniillik a balatoni hajózási forgalom főhelye, mindezek alapján mondottuk fentebb, hogy Veszprémmegye kicsiben egész Magyarország képét tárja elénk.

Veszprémmegye hazánknak nem legáldottabb, de nem is legmostohább részét foglalja magában. Mezei gazdálkodásra általában az egész megye területe alkalmas s 14.934 kat. hold az, a mely 577.961 kat. hold gazdasági területből nem művelhető s a tiszta magyar lakosság még a természetére kevésbé kedvező bakonyi községekben is hűségesen kitart a földművelés mellett, ily községek: Szentgál, Ajka, Vámos, Csetény, Dudar, Szentkirályszabadi, Padrag, Bakonymagyarszentkirály stb. mind-

mind bakonyi községek, rengeteg erdők között s mégis e szinmagyar lakosságot nem bírták a faipar üzésére csalogatni a százados fák sem, mert azt tartja a magyar nép, hogy csak a földművelés az uri foglalkozás, az ipar csak a szegény beköltözött idegen népségnek való. Ipar helyett a földművelésen kívül inkább vadászattal foglalkozott még a lakosság. Már Árpádházi királyaink korában a szentkirályszabadiak királyi vadászok, a szentgáliak pedig elébb királyi kanászok voltak, de II. Endre kiváltságlevele óta ők is királyi vadászokká léptek elő s a királyi asztalt nagy vadakkal látták el a Bakonyból. Királyi kanászok voltak a bakonymagyarszentkirályi és bakonyszentlászlói lakosok, míg Teleki falu a vármegye északkeleti szögletében a királyi szakácsok otthona volt, de sehol e rengeteg erdős Bakonyban nem találunk falut, a melyről azt olvashatnók, hogy lakosai a királyi udvar ácsai, bognárjai stb. lettek volna. A nemesség a vármegyében mindenkor földművelésből élt és mint ő maga, jobbágysága is mind magyar volt s ezektől származott a községek mai lakossága. A volt kisbirtokos nemesség utódai ma is ott laknak az ugynevezett nemesi községekben, milyenek Szentkirályszabadi, Vámos, Szentgál, Őcs, Meneshely, Tapolczafő, Adás-Tevel, Görzsöny, Acsád stb. stb. Ez a földműves lakosság vagyoniilag három fokozatot tüntet fel. Legszegényebb a házatlan zsellér, a kinek háza nincs és vagy napszámából él, vagy egyes uradalmakba szegődik el cselédnek. A második fokozatot képezik a házas zsellérek, ezeknek csekély 2—3 holdnyi földjükön kívül házuk is van, ezek is eljárnak aratni, kaszálni és az ő soraikból kerülnek ki az arató gazdák. A legmódosabb osztályt képezik a telkesgazdák, kiknek 30—50 hold birtoka a régi urbéri egész teleknek felel meg s ezeket már jómódú gazdáknak tartják. Azonban számuk csak 100—150 az egész megyében az ilyen földműves gazdáknak.

Tehát nem is valami gondtalan jólét csalogatja gazdáinkat a föld szeretetére, hanem talán éppen mivel oly kevés földje van, fejlett ki népünkben az ugynevezett földéhség. Minden igyekezetét újabb meg újabb földvásárlásra fordítja, ezért nélkülöz, ezért fárad és takarékoskodik, ezért megy ki Amerikába is, hogy ott pénzt szerezvén, hazatérte után földet vásárolhasson. Csak az a baj, hogy igen csekély az eladó föld, mert a megye művelhető földjének 45⁰/_c-a nagy uradalmak birtokában van. Az ilyen föld hozzáférhetetlen a szerző és iparkodó köznép számára s ez állapoton a földműves osztály segíteni képtelen. A megye földműves lakossága nem bérmozgalmakkal, hanem Amerikába vándorlással könnyít helyzetén, pedig a talaj jósága s az égélj kedvező volta segít kedvező eredményt előhozni a csekély birtokú gazdák szántóföldein is. Nem hagyja jutalmazatlanul a földműves fáradságát a gabona egyik faja sem. A megye közepén átvonuló Bakony meg megakasztja az esőt hordó felhőket, a hegység két oldalán elvonuló síkságok meg a nagy és kis magyar alföldek talajában osztozkodnak, a miknek termékenysége közismeretes.

A gabonaneműek termelésén kívül alkalmas a terület szőlő- és kertművelésre is. A kerti gazdaságot főképen a megye két népesebb városának Veszprémnek és Pápának környékén űzi a

nép. Pápa földművelő lakossága kihasználatlanul még a kerti utakat se hagyja. A veteményágyak között ez utakat csak lépésük hosszában tiporják ki s akkor is minden lépés után fennmaradó üres helyre már ültetnek valamit, sőt gyakran nem is egyfélért, hanem éppen úgy mint a veteményes ágyakban a korábban érő növénynek már alatta növekszik a későbbben érő másik növény. Csakis ily rendkívül körültekintő, okos gazdálkodással tarthatja fenn magát népünk. Jó segítségéül szolgál ezen takarékoságában az, hogy a megye nagyobb városai mindannyi biztos piaczul szolgálnak a zöldségtermékek, baromfiak stb. értékesítésében, úgy, hogy valójában általános szokása népünknek, hogy háztartása mindennapi kiadásait csakis ezek árából szabad fedeznie, míg a gabonatermés csakis nagyobb kiadásaira, gazdasági szerek, vagy újabb ingatlan beszerzésére szolgál.

Kertészkedésen kívül még a szőlőművelés a mezei gazdaságnak azon ága, a mely kisgazdáink jelentékeny jövedelmi forrását képezi. A Balaton melléki borok jó hírében része van Veszprémmegyének is s azon kívül itt emelkedik a megye délnyugati részében a Somlyó-hegy az ő országos hírével jó borával. Pár évvel ezelőtt még azt jelentettük, hogy a Balaton-melléki szőlők termősege megszűnt, mert kipusztította a szőlőket a filloxera, de ma már ismét elmondhatjuk, hogy amerikai vesszővel újra ültetett Balaton-melléki szőlőink rendszerint bő szürettel viszonyozzák a munkás fáradságát. A filloxerától kipusztított hegyoldalak, miután pár évig kukoriczaföldül szolgáltak, újra ültetve, ismét viruló szőlőhegyekké, nyaralókká alakultak át.

A megye földrajzi viszonyai s az abból folyó gazdasági viszonyok ez általános jellemzése után, térjünk át a gazdasági állapotot részleteiben is feltüntető statisztikai adatok megvizsgálására.

A mezőgazdasági termelés 1901-ik évi eredményei.

Midőn e sorokat írom, a magyar kir. statisztikai hivatalnak az 1901-ik évi mezőgazdasági termelésről szóló adatai állanak előttünk s így ennek adatai tájékoztatnak bennünket a gazdasági viszonyok megismerésében. Ezen adatokból vizsgálni fogjuk először az egész vármegyére vonatkozókat, a különböző termények szerint, azután a főbb terményeket a megye egyes járásai szerint és pedig úgy a szántóföldek, rétek és kertek, mint a szőlőhegyek termésére nézve. Feltüntetjük ezek után a megyében levő gazdaságok számát, területük nagysága szerint, valamint az ezen területeken mezőgazdasággal foglalkozókat s végül a mezőgazdaság szolgálatában álló barmok és mezőgazdasági eszközök számát, földművelő népünk lakóházát, életmódját, ruházatát és állapotát azon főbb vonásokban, a mennyire ezt kitűzött célunk, Veszprémmegye gazdasági viszonyainak ismertetése kívánatosá teszi.

	Veszprém megyében 1901-ben	Learatott terü- let kataszt. holdakban	Átlagos termés holdanként métermázsra	Az összes ter- més méter- mázsákban	Az összes termés értéke koronában
<i>I. Kenyértermények.</i>					
1	Őszi buza	74.413	6'64	494.207	7,633.805
2	Tavaszi buza	117	6'26	733	11.458
3	Őszi és tavaszi buza együtt	74.530	—	494.940	7,645.263
4	Őszi rozs	57.181	6'86	391.366	5,202.300
5	Tavaszi rozs	112	6'42	719	8.858
6	Őszi és tavaszi rozs együtt	57.069	—	392.085	5,211.158
7	Kétszeres	409	5'15	2.106	28.431
8	Tönköly	—	—	—	—
<i>II. Egyéb gabona- neműek.</i>					
9	Őszi árpa	2.621	4'68	12.254	152.818
10	Tavaszi árpa	46.856	6'31	295.604	3,713.882
11	Őszi és tavaszi árpa együtt	49.477	—	307.858	3,866.700
12	Zab	22.588	6'60	149.160	1,779.769
13	Köles	660	6'81	4.492	42.264
14	Tatárka	—	—	—	—
<i>III. Hüvelyesek.</i>					
15	Borsó	106	6'83	724	10.458
16	Bab	263	5'22	1.374	17.102
17	Lencse	214	4'14	885	19.644
<i>IV. Kapás növények.</i>					
18	Szemes tengeri	30.234	10'17	307.390	3,012.129
19	Dinnye	7	51'43	360	1.640
20	Tök	63	116'82	7.360	7.140
21	Burgonya	27.364	57'00	1,559.864	3,508.064
22	Czukorrépa	1.772	104'24	184.720	327.485
23	Takarmányrépa	6.937	156'94	1,088.742	1,126.736
24	Tarlórépa	162	52.41	8.490	9.804
25	Seprőcírokmag	2	6'50	13	118
<i>V. Kereskedelmi növények.</i>					
26	Őszi repce	392	3'59	1.410	34.215
27	Tavaszi repce	18	4'00	72	1.584
28	Őszi és tavaszi repce együtt	410	—	1.482	35.799
29	Komló	—	—	—	—
30	Dohány	—	—	—	—
31	Kendermag	772	3'41	2.631	45.038
32	Kenderfonal	772	4'12	3.181	152.670
33	Lenmag	97	2'85	276	6.417
34	Lenfonal	97	4'62	448	32.240
35	Mák	157	5'25	825	39.074
<i>VI. Takarmány- magvak.</i>					
36	Őszi bükköny	96	5'97	573	8.214
37	Tavaszi bükköny	2.461	5'09	12.547	159.010
38	Lóhere	1.003	1'13	1.134	117.035

	Veszprém megyében 1901-ben	Learatott terület kataszt. holdakban	Átlagos termés holdanként métermázsá	Az összes termés méter- mázsákban	Az összes termés értéke koronában
39	Luczerna	308	1'67	514	54.964
40	Baltaczim	202	4'67	944	25.736
41	Mohar	66	5'00	329	5.032
<i>VII. Szálas takarmány.</i>					
42	Ósalamádé	6.502	139 12	904.535	707.189
43	Ószi bükköny, borsó és rozs	574	10'36	5.944	20.162
44	Tavaszi és zabos bükköny	17.051	14'98	255.469	1.179.123
45	Lóhere	9.225	13'89	128.141	717.880
46	Luczerna szántóföldön	4.714	25'64	120.848	664.740
47	Luczerna kertekben .	897	19'68	17.655	107.026
48	Széna és sarju réten	43.341	13'87	591.971	3.508.034
49	Széna és sarju ker- tekben	1.385	13'55	19.906	100.017
50	Széna és sarju egyéb kaszálókon	595	10'40	6.642	37.319
51	Baltaczim	2.189	20'01	43.805	182.170
52	Mohar	1.596	12'64	20.174	89.282
<i>VIII. Szalma és szár.</i>					
53	Ószi buza	74.413	13'88	1,032.510	1,725.204
54	Tavaszi buza	117	12'56	1.469	2.708
55	Ószi és tavaszi buza együtt	74.530	—	1,033.979	1,727.912
56	Ószi rozs	57.069	14 94	852.434	1,598.684
57	Tavaszi rozs	112	11'98	1.342	2.564
58	Ószi és tavaszi rozs együtt	57.181	—	853.776	1,601.248
59	Kétszeres	409	10'36	4.239	6.782
60	Tönköly	—	—	—	—
61	Ószi árpa	2.621	9 24	24.216	39.212
62	Tavaszi árpa	46.856	9'81	459.886	1,115.903
63	Ószi és tavaszi árpa együtt	49.477	—	483.102	1,155.115
64	Zab	22.588	11'80	268.772	545.339
65	Köles	660	11'15	7.688	15.222
66	Borsó	106	10'32	1.094	1.108
67	Bab	263	8'40	2.225	1.038
68	Lenese	214	6'94	1.487	1.008
69	Tengeri	30.234	17'18	519.331	513.753
70	Seprőczyrok	2	6'50	13	206
71	Tatárka	—	—	—	—
72	Ószi bükköny	96	9'81	942	744
73	Tavaszi bükköny	2.461	10'16	25.036	40.594
74	Ószi és tavaszi bük- köny együtt	2.557	—	25.978	41.338
75	Lóhere	1.003	11'67	11.702	15.007
76	Luczerna	308	13'90	4.280	9.409
77	Baltaczim	202	13'64	2.756	4.126
78	Mohar	66	10'00	660	1.415
<i>IX. Zöldségfélék.</i>					
79	Fejes káposzta	736	9'59	7.059	32.972

E statisztikai adatok adják képét a megye gazdasági viszonyainak. A termények között az első helyet foglalják el a *gabonafélék* és pedig ezek közt is a buza, melyet 74.530 kat. holdon termelnek, azután a rozs 57.181 kat. holdon, a harmadik helyet foglalja el az árpa 49.477 holdon, a negyediket a zab 22.588 holdnyi termesztéssel.

A *kapásnövények* közül jelentékeny megyénkben a kukoricatermelés, mit pedig a Bakonynak csak kevés helyén termelnek, de annál nagyobb mérvben termesztik a két síkságon, úgy, hogy 30.234 hold területen termelik a tengerit, vagyis kukoriczát. Második helyen a kapásnövények közül a burgonya említendő 27.364 hold területen, takarmányrépát 6937 holdon, czukorrépát csak 1772 holdon termesztnek.

Általában véve jelentékeny vármegyénkben a *mesterséges takarmányfélék* termelése, ilyenek a zabos bükköny, lóhere, csalamádé, luczerna, úgy, hogy csaknem ugyanannyi holdat tesznek ki ezek együttvéve, mint amennyit a széna és sarjú termesztésére szánt föld elfoglal, t. i. mintegy 45.000 holdat.

Csekély mérvűnek mondható az úgynevezett *kereskedelmi növények* termelése is. Kendert és lent csakis egyes kisgazdák, azok is csak házi szükségleteik céljából termelnek, a repce-termelést a nagyobb gazdaságokban vetésforgatás céljából üzik.

A *hüvelyes növényeket*, borsót, lencsét és babot nemcsak a házi szükséglet fedezése céljából termesztik, hanem eladásra is mintegy 5—600 hold területen s maga a lakosság is ezeket főzelekül sokkal inkább kedveli, mint a zöldségféléket.

Érdekes adatokat nyújt a vármegye *szőlőtermelése*. Szőlőt termeltek összesen 5169·8 holdon, ebből filloxerás terület 982·5 hold, filloxeramentes 41.873 hold. A filloxera az 1880-as évek elején a balatonmelléki szőlőkben jelentkezett legelőbb a vármegyében s akkor 9168 hold terület volt szőlővel művelve. Az évek során pusztító vész egyik eredménye az, hogy ma 4000 holddal kevesebb a szőlőművelés, mint volt 25 év előtt. A művelés alatt álló területen 26.000 hl. bor termett vegyesen fehér és vörös. Érdekes, hogy a statisztikai adatok se fehér-, se vörös esemegebort nem tüntetnek fel, pedig a vármegyében fekszik a híres Somlyó, mintegy 1000 magyar holdnyi területen, melynek oldalai négy község határához tartoznak s ezek is mind a vármegyében fekszenek. E hegy alsó részén terem a híres fehér somlyai bor, amelyből legerősebb a somlyóvásárhelyi, legillatosabb a dobai oldalon terem. De meg a soólyi, berhidai és berényi borok szintén a vármegye jóhírű borai közé tartoznak, a termelők azonban ezeket már a somlyói után helyezik. A termett bor értéke 760.761 korona, az eladott szőlőből befolyt 8584 korona és így az összes szőlőtermés 769.345 korona értéket képvisel.

Ezen eredményeket tüntetik fel a statisztikai adatok, úgyde bár a vármegye egész területe mintegy 50.000 hold kivételével az összes gabonaneműek termesztésére többé-kevésbé alkalmas, mégis a megye a nagy és kis alföldre s a közöttük elvonuló Bakony-hegységre terjedvén ki, a gazdasági viszonyok ennek megfelelően, mások a hegy déli és északi oldalán s mások magában a Bakonyban, azért az egyes járások szerint meglehetősen eltérő

viszonyokat találunk. A két síkság ugyanis enyhébb éghajlatú, termőbb is, mint a Bakony vidéke s így a pápai, enyingi és devecseri járások viszonyai eltérnek a veszprémi s még inkább a zirczi járás viszonyaitól. De nemcsak az égalj, ami az aratás idejére nézve is 10—15 napi különbözetet okoz, hanem a talaj is okozza a különbséget. A két síkság földje termékeny s még inkább az a mezőföldi, mint a pápai és devecseri járásoké. Különbség van az egyes járások közt abban is, hogy a zirczi járás területén túlnyomó az erdő s még a veszprémi, pápai és devecseri járások is elegendő erdővel bírnak, de már az enyingi járásban csekély az erdős terület. Ezek szerint azután egymástól eltérő arányt tüntetnek fel e járások a természetményekre nézve is, mert a buzatermőföldet egyéb természetmények számára nem szívesen engedik át. Az egyes járások természeti különbségei okozzák egyúttal, hogy a megye gazdasági viszonyai változatosak, nem egyformák s a természetmények többfélék, ezek közül a kevésbé jelentékenyeket mellőzve, csakis a gabonaneműek, kapásnövények és takarmányfélékre vonatkozólag tesszük meg az összehasonlítást, amint azt a fentirt év adatai feltüntetik a következőkben az egyes járásokra nézve:

Veszprém vármegye.

	<i>Őszi buza</i>		<i>Őszi rozs</i>	
	<i>Learatott terület</i>	<i>Termelt összesen</i>	<i>Learatott terület</i>	<i>Termelt összesen</i>
Devecseri járás	10 025	75.118	14.551	100.402
Enyingi »	21.215	152 748	3.508	35.080
Pápai »	14.377	82.668	19.648	132.624
Veszprémi »	13.464	87.516	8.612	55.978
Zirczi »	12.608	80.943	8.564	55.666
Pápa rtv.	1.600	8.400	1.200	5.700
Veszprém rtv. . . .	1.124	6 744	986	5.916

	<i>Tavaszi árpa</i>		<i>Zab</i>	
	<i>Learatott terület</i>	<i>Termelt összesen</i>	<i>Learatott terület</i>	<i>Termelt összesen</i>
Devecseri járás	6.983	47.275	4.142	23.485
Enyingi »	10.002	90.018	5.923	53.307
Pápai »	8.908	51.221	4.456	24.508
Veszprémi »	11.134	50.103	3.481	22.626
Zirczi »	8.515	49.728	4.018	22.862
Pápa rtv.	800	4.560	200	900
Veszprém rtv.	514	2.699	368	1.472

	<i>Szemes tengeri</i>		<i>Burgonya</i>	
	<i>Learatott terület</i>	<i>Termelt összesen</i>	<i>Learatott terület</i>	<i>Termelt összesen</i>
Devecseri járás	4.341	38.331	5.363	257.424
Enyingi »	12.215	146.700	2.380	238.000
Pápai »	7.442	72.560	7.438	297.520
Veszprémi »	2.917	26.836	5.233	418.640
Zirczi »	2.423	16.161	6.124	306.200
Pápa rtv.	600	4.800	600	24.000
Veszprém rtv.	286	2.002	226	18.080

	Czukorrépa		Takarmányrépa	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	317	31.700	1.100	150.700
Enyingi »	67	8.040	1.437	359.250
Pápai »	1.136	119.280	2.069	331.040
Veszprémi »	55	5.500	841	75.690
Zirczi »	97	9.700	1.126	119.280
Pápa rtv.	100	10.500	350	38.500
Veszprém rtv.	—	—	14	1.820

	Tavaszi és zabos búkköny		Lóhere	
	Learatott terület	Termett összesen	Learatott terület	Termett összesen
Devecseri járás	2.287	36.592	1.488	25.296
Enyingi »	4.836	77.376	474	4.740
Pápai »	3.751	56.265	1.550	27.900
Veszprémi »	2.814	42.210	2.142	23.562
Zirczi »	3.042	40.528	3.517	45.721
Pápa rtv.	310	2.480	50	850
Veszprém rtv.	11	88	4	72

Ezek szerint a búza, árpa, zab, tengeri, takarmányrépa és búkköny termesztése legnagyobb az enyingi járásban, az úgynevezett »Mezőföldön«, míg rozstot és czukorrépát a pápai és devecseri, burgonyát a veszprémi, lóherét a zirczi járás termel legnagyobb területen. Általában pedig el van ismervé, hogy a megye járásai közül az enyingi járás népe a legvagyonosabb, híres termőföldjét a »Mezőföldnek« már Vas Gereben is tollára vette, azt írván róla, hogy itt néha-napján a búzakalászt úgy kell feltáogatni, mint a szilvafát.

S míg a szántóföldek terményei dolgában az enyingi járásé az elsőség a többi felett, már a szőlőtermelésre nézve a devecseri és veszprémi járásoknak mögötte marad, s az ide vonatkozó adatok a következők:

	Termelt must		Közönséges bor		Finom csemege		Szállít	Aszú	Összesen	A közönséges bor értéke	A termelt összes bor értéke	Must szőlő eladott		Az összes szőlőszőlő termés értéke
	fehér	veres	fehér	veres	fehér	veres						mm.	kor.	
	hektoliter						korona				korona			
Devecseri jár.	7.762	6.875	3	—	—	108	—	6.986	228.008	228.003	—	—	—	228.003
Enyingi »	5.950	4.135	18	—	—	1.203	—	5.356	145.147	145.147	94	3.205	148.352	
Pápai »	1.576	1.356	21	—	—	40	—	1.417	47.016	47.016	1	40	47.056	
Veszprémi »	6.260	4.309	1.026	—	—	299	—	5.634	197.376	197.376	103	4.999	202.375	
Zirczi »	3.268	2.817	—	—	—	124	—	2.941	104.667	104.667	1	39	104.706	
Pápa rtv.	1.131	960	58	—	—	—	—	1.018	36.644	36.644	6	171	36.815	
Veszprém rtv.	53	48	—	—	—	—	—	48	1.908	1.908	—	—	1.908	

A devecseri járás területéhez tartozik a Somlyó, a veszprémi járáshoz a Balaton-melléki borok tartoznak. Bortermelés tekintetében a pápai járás az utolsó 2435 hl. terméssel, melynek csaknem fele Pápa város határában termett, de ez mind erő, mind jószág dolgában sokkal messzebb áll a somlyai bortól, mint azt az ember a földrajzi távolság folytán gondolná. A megye összes szőlőszeti terméke 769.215 korona értéket képvisel.

A mezőgazdaságok és birtokosok száma.

Lássuk most már hogy e 4166·36 □-kilom. területű s 222.024 lelket számláló vármegyében hányan foglalkoznak mezőgazdasággal, s azt találjuk, hogy ezek száma 65.045, ezek közül 100 holdon felül van 93 birtok, 100 holdon felüli birtokos van 148, haszonbérlő 85, kisbirtokos vagy bérlő 12.989, napszámos 4.222, mezőgazdatiszt 184, cseléd 9.857, a többiek mint háztartásbeli keresők foglalkoznak a mezőgazdasággal.

A napszámosok díjazása, mint általában Dunántúl, átlag 123 fillért tesz naponként. Eszerint egy év alatt csak mintegy 400 koronát keres egy napszámos, érthető tehát, hogy Amerika 1400—1500 koronára emelkedő átlagos évi keresetével mennyire csalogatja ki a munkásokat. Érezhető is mindjobban a munkáshiány, s vele a munkabér emelkedése, s ez már nyomasztólag hat a mezőgazdaság úzésére. Kedvezők azonban vasuti összeköttetései a megyének így Budapesttel, sőt Bécs, Fiume, Triest és Graz városokkal is. Mind a mellett nagy nehézségekkel kell küzdenie a földművelő-osztálynak az érintett kivándorlás okozta munkáshiány és azon szintén érintett helyzet miatt, hogy nem bír a gazdálkodó nép földet szerezni. Nincs eladó föld, nincs eladó főképen kis részletekben. Ezért megy ki munkabíró népünk Amerikába, onnan keresményét hazaküldi övéinek azon utasítással, hogy földet vegyenek rajta, mire ő haza jöhet. A művelhető földnek csaknem felén, mert 45°/c-án, osztozkodnak három püspök, három apátság, a rátóti prépost, a vallástanulmányi alap, s a külföldi klosterneuburgi apátság, s még mintegy húsz mánáscsalád, a többi föld oszlik meg a közép- és kisbirtokosok között és így az

5 holdig terjedő törpe gazdas.	száma	15.987,	25.536 h. területtel,
5—100 h.-ig » kis » »	» »	12.818,	206.912 » »
100—1000 » » közép » »	» »	230,	71.888 » »
1000 holdon felüli nagy » »	» »	93,	273.625 » »

Van tehát e megyében 29.128 gazdaság, összesen 577.961 katást. hold területtel.

Állattenyésztés.

Mint a mezőgazdaság járuléka az állattenyésztés már rég időtől fogva virágzó Veszprémmegyében. Itt vannak az erdők nagy kiterjedésű legelői és kaszálói, s noha már ezek is kedvezők az állattenyésztésre, mégis a mesterséges takarmánytermesztés is virágzó a vármegyében. Az állattenyésztés népünk egyik

legkedvesebb foglalkozása, s valamennyien kereskedést is űznek állataikkal. A férfiak lovaik és szarvasmarháikkal, asszonyaik az apróbb jószágok, csirke, liba, récze, továbbá zöldség, tej, vaj, tojás árúsításával szinte fáradhatlan vásárolók. Nagy tapasztalata lévén a gazdaközönségnek állatai kiismerésében egész hátrán bocsátkozik bele drágább állatok vásárlásába is, még ez a kereskedősködés is sokkal inkább kezére áll népünknek, mint az ipar. A mezőgazdaságban használt állatok számát a kedvező statisztikai adatok tüntetik fel. Szám szerint van a megyében szarvasmarha 91.000, ló 23.630, szamár 468, öszvér 14, kecske 284, sertés 107.781, juh 147.120, baromfi 416.032. méhköpi 7.524

Még nagyobb volt a mainál a *szarvasmarhatenyésztés* a tagosítás előtt, a mi a múlt század közepén történt. Különösen kedvelt volt a magyarfajta szarvasmarha s a vármegye legmagyarabb járásában az enyingi járásban másféle szarvasmarha ma is alig található, de a többiben a vöröstarka faj terjedt el. A mint a közlegelők megszűntek, a rétet, legelőket feltörték szántóföldre, a szarvasmarha létszáma csökkent. A nagyobb gazdaságokban vöröstarka fajon kívül simmenthali tehének is tenyésztetnek. A megyében szaporodnak a tejszövetkezetek. A megyei Gazdasági Egyesület segédkezik a községeknek alkalmas tenyészapaállatok beszerzésében s azokat időnként megvizsgáltatja.

A *lótenyésztés* ma is virágzó s főképen az enyingi és pápai járásban láthatók a kiscgazdák kezén is jól fejlődött, gondosan tartott értékes lovak. A vármegyei Gazdasági Egyesület állattenyésztési szabályrendelete jó hatással van a lótenyésztésre s az egyesület pénzsegélylyel is járul az előforduló patkolási tanfolyamokhoz. Járásonként a tenyészállatokat vizsgáló bizottságok felügyelete is jó eredménnyel jár. A megyei Gazdasági Egyesület lókiállításokat is rendez és azokon jutalomdíjosztással buzdítja a kiscgazdákat a lótenyésztésre.

A *juhtenyésztés* a megyében a multhoz képest hanyatlóban van, másfélszázezer juh található a megyében, de régen te több volt. A szabad juhászat azonban megszűnt s ezzel a juhtenyésztés megszökken, ma még a nagyobb uradalmak se erre fektetik a főfigyelmet, a kiscgazdák meg a mezőrendőrségi törvény óta a juhászattal teljesen felhagytak.

A *sertésenyésztés* jelentékeny. Erre nézve is a Bakony szolgáltatja az alkalmas helyet. Van külön »bakonyi« fajta sertés is, jó hizók, s ezek ma is élénk kereslet tárgyai a vásárolkon, de mellettük kedvelt még a kondorszörű mangaliczafaj is. A megyei Gazdasági Egyesület alkalmas kanok beszerzését mozdítja elő az egyes községekben.

A *baromfitenyésztés* fejlesztésére a Gazdasági Egyesület 1890-ben baromfitenyészdét létesített a megye székhelyén, Veszprémben, honnan tenyésztésre alkalmas fajok szerezhetők.

A *méhészet* sem ismeretlen a megyében. A Gazdasági Egyesület Veszprémben mintaméhészetet tart fenn, hol évenként tanfolyamok is vannak a méhészetből. Összesen 7524 köpűt tüntetnek fel a statisztikai adatok, ez is mutatja, hogy a lakosok a méhészettel még csakis mellékfoglalkozásul, inkább csak házi használatra, mintsem keresetforrás czéljából foglalkoznak.

Ipar és kereskedelem.

A vármegye 222.024 főnyi lakossága a megye öt járásában összesen 182 községet és 2 rendezett tanácsú várost alkot, s 187.160 főnyi magyar lakossággal szemben 32.522 német és 1758 tót lakosság van a megyében.

A két rendezett tanácsú város Pápa és Veszprém lakosságát csak kis részben növelik idegen nemzetiségűek, így Pápa 17.426 főnyi lakosságából 171 a német és 32 a tót nemzetiségű, Veszprém 14.114 főnyi lakosságából pedig 390 német és 14 a tót lakosok száma.

A Bakonyhegység falvaiban azonban a XVIII. és XIX. századi telepítések növelték meg a német és tót lakosság számát s ezek nehezen keveredvén össze a magyarokkal, nemzetiségük megmaradt.

E betelepített falvak és a két említett város lakossága mivel leginkább az ipart, még pedig a faipart főképen a Bakonyban, a mezőgazdaság szolgálatában, de azon kívül is jelentékeny a megye iparos lakossága s ezeknek a különböző iparágak szerint való eloszlása, a főcsoportokat véve figyelembe, a következő:

	Kovács	Lakatos	Asztalos	Szabó	Czipész v. csizm.	Molnár	Sütő	Kőműves	Ács
1. Deveseri járás . . .	153	21	95	96	222	126	21	71	26
2. Enyingi	150	22	75	87	208	36	26	79	34
3. Pápai	179	13	64	89	121	181	3	64	11
4. Veszprémi	173	26	151	117	377	203	34	148	33
5. Zirczi	158	12	60	77	183	91	16	180	93
6. Pápa rtv.	39	49	91	205	514	153	72	160	52
7. Veszprém rtv.	37	42	81	194	327	51	48	204	94
Összesen	889	185	617	865	1952	841	220	906	343

Összesen iparral foglalkoznak a megyében és pedig:

	Tulajdonképeni iparral		Házi és nép- iparral		Vándoriparral		Iparral mellé- kesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1. Deveseri járás . . .	1319	236	16	6	5	—	253	347
2. Enyingi	1091	175	19	26	14	—	190	77
3. Pápai	1107	176	52	3	13	—	475	652
4. Veszprémi	1946	224	11	3	6	1	341	97
5. Zirczi	1412	149	151	9	20	2	319	160
6. Pápa rtv.	2134	1026	14	1	4	3	38	39
7. Veszprém rtv.	1779	307	3	59	7	—	43	51
Összeg	10788	2293	266	107	69	6	1659	1423

Ezen számok összege együttvéve 16.611 munkást tüntet fel az ipar szolgálatában. Az iparral mellékesen foglalkozók nagy számát a Bakony községei szolgáltatják.

Ezen kívül gyári iparral foglalkozik: Ajkán a kőszénbányában 568, az üvegyárban 151, Deveserben a téglagyárban 27, Kéttornyulakon a téglagyárban 27, Hajmáskéren a szűrposztógyárban 23, Herenden a porcellángyárban 21, Szentgálon

a mészégetőben 28, Városlődön a kőedénygyárban 28, Várpalotán a kőszénbányában 54, Rédén ácsvállalkozónál 24, Zirczen építésznel 52, ácsnál 24, Pápán a téglagyárban 62, a szövőgyárban 89, a dohánygyárban 630.

E szerint a kőszénbányákra esik 622, a gyári iparra 1249 munkás.

A *pénzintézetek száma* a megyében 37, melyek közül 1 bankintézet, 11 takarékpénztár, 25 pedig szövetkezet.

A pénzintézetek takarékbetételi üzlete volt 1903-ban:

	uj betét	kivétel	álladék az év végén
a) a banknál	2	1	11
b) a takarékpénztáraknál . . .	12.030	10.223	27.763
c) a szövetkezeteknél	114	76	210
Összesen	12.146	10.300	27.984

A *szellemi műveltség előmozdítására szolgáló intézetek*: Kisdédóvó 30, népiskola 312, polgári iskola 8, tanítóképző 1, tanítónőképző 3, gymnasium 3, theologia 3, gazdasági iskola 1, ipar és kereskedelmi iskola 8, ebből ipariskola 5, felső kereskedelmi 1, kereskedelmi tanoncziskola 2, emberbaráti iskola 1, börtöniskola 1. Az összes intézetek száma 371, a tanítók száma 489.

A mint a fenti táblázatokból látható, az ipar bizony elég szerény számokkal mutatkozik. A megye színmagyar lakosainak az ipar iránt való idegenkedését már fentebb érintettük. Még a Bakonyban fekvő községek közül is jobbára csak a német és tót lakosság űzi a faipart, legjobban virágzik a faipar az északi Bakonyban, Zirczen és vidékén s a közép Bakonyban Városlőd táján. Készítenek itt kaszanyelet, ásó és kapanyelet, gereblyét, favillát, boronát, hengert, lapátot, kocsikereket s egész kocsit, szekeret, van is a vármegyében még fatengelyű szekér is 1497 darab, készítenek még jármot, talicskát teknőlabát, sütőlapátot, kendertilót, kötnek sok-sok vesszőseprőt, széket, asztalt, padot fonnak vesszőből, csinálnak szalmalészát, létrát, szánkót s végig se lehet számlálni, hogy még mi mindent, a mi a falusi ember gazdaságához és háztartásához szükséges, egészen a só- és paprikatartóig. A Bakony magyar községei közül főképen Dudar lakosai foglalkoznak faiparral eladás céljából, innen ugyanis tavasszal 50—60 ezer drb. nyírfaseprűt szállítanak az alföldre, s éven át hetenként 120—130 mm. faszenet visznek Győr, Veszprém, Komárom és Pápa heti piaczára, mert a szénégetés és a mészégetés is egy-egy keresetforrása a bakonyi falvak lakosainak.

A faeszközöket különben még a kisebb gazdánál is mindjobban kiszorítják a vaseszközök s gépek, mint a fatengelyű szekereket a vastengelyűek, a cséplőfákat cséplőgépek. Van a vármegyében 193 locomobil 191 cséplőszekrénynyel, gőzeke is van 5, lóerőre és embererőre készült járgány 2.485, cséplőszekrény 2.202, kaszálógépek 38, a vetőgépek közül szóróvető 85, sorbavető 897, az 1.497 darab fatengelyű szekérrel szemben vastengelyű 18.931.

A nép életmódja.

A mezei gazdálkodáshoz alkalmazza népünk *építkezése módját* is. Házát nemcsak magának, hanem barmai s gazdasági szereit számára is építi. Az épület első részét képezi a lakóház. A lakóház középpontját a konyha képezi, ebből nyílik az első és a hátulsó szoba. A lakóház végében áll a kamara. Külön tűzfal választja el a lakóházat a végéhez csatolt gazdasági melléképülettől, a melyben van a kocsiszin, az istálló, a pajta, de ez néha egészen külön építve az udvar hátuljában a kapuval szemben van elhelyezve. Az apróbb jószágok, disznók, tyúkok helyéül az udvarnak a konyhával átellenes része szolgál, hogy ezek mindig szem előtt legyenek. Kő, téglá, vályog, s az úgynevezett fecskerakás földből és szalmából készítve, vegyesen szolgálnak az épület falául. Az udvar végén álló szűrű után a kert következik. Az udvarokról csaknem elmaradhatlan a szederfa, mint a szomszédos ház fala mellől a virágos kert, ebben muskátlik, árvácskák minden más virágnál nagyobb számban találhatók. Egészen a szomszédház falához simul sokszor egy kis pad, amely fölé rendszeren orgonabokor tart árnyékot. Ha a lakóházba akarunk jutni, előbb a gádorba jutunk, ennek szarufáin lógnak őszi időben a kukoriczakosoruk. A gádorból a konyhába, innen az első szobába jutunk. Tiszta itt minden, sárgaviola- és bazsalikomillat tölti be a levegőt, a virágok az utcái ablakokban állanak. Ez a szoba népünk szalonja. A szoba egyik sarkában magasan rakott párnáival áll az ágy, a másikban az asztal, körülötte kétfelől a falhoz simul a barna fapad, a harmadik sarok a kályhái, a negyedik sarokban áll a szoba ajtaja. Az ágy előtt a sárga fényezett székek. Az utcái két ablak között a fiókos szekrény, a sublát áll, a melynek tetején szép rendben állanak a esészek, köztük akad egy kettő a megye jóhírű herendi porcellángyárából. A esészek és poharak mögött található a házi könyvtár, az imakönyv, énekeskönyv, álmokkönyv, a biblia, a naptár, a vőfénykönyv és néhány érzékeny verses história a ponyváról. A falon a tükör mellett szent képek, máshol Kossuth és Batthyányi, vagy éppen a prot. gályarabok képei láthatók. Az egész szobában kellemes ünnepies tisztaság tapasztalható. A hátulsó szoba a lakószoba. Itt a szoba falát köröskörül ágyak foglalják el, az asztal kiszorult a szoba közepén, képek helyett a falon ingaóra függ, amely túlhangos ketyegéssel mutatja az időt. A székek az asztal körül állanak. Egy ablak van a szobán, az is az udvarra néz, de onnan ez egész udvar szemmel tartható. Itt vagy a konyhában tartózkodik a család. A konyhában szép sorban állanak a falra szegzett tálason az edények, de a mázatlan vizes korsónak csak az ajtósarokban a helye. A háziasszony birodalma, a leánynak házi iskolája a konyha, itt növekszik fel gazdaszonnyá.

Népünk *táplálkozásában* takarékos. Téli időben napjában csak egyszer főznek, t. i. estére. Napközben maradékétel, krumpli, kenyér a család eledele, a gyerekeké is, de nyáron elengedhetetlen az ebéd- és vacsora-készítés. Lepény, rétes és kalács a kedvelt eledelek. Disznót minden család, még a legszegényebb is hizlal, husát a nyári nagy dologidőre teszik el a füstre. A szemes főzeléket

többre becsülik a zöldségneműnél, csak az egy káposztával tesznek kivételt. Az ételeket foghagymával túlságosan is fűszerezik.

Öltözködése a népnek izléses, s némi különbség észlelhető a prot. és kath. hitűek közt annyiban, hogy amazok a sötétebb színt kedvelik, férfiak, nők egyaránt. Általában pedig a kék színt kedvelik mindnyájan.

Kellő bőség, bokáig érő hosszúság jellemzi a nők öltözékét s bizony ma már a falusi nép öltözéke se igen különbözik a városi egyszerűbb asszonyokétól, a míveltség terjedése egyenlősíti az öltözéket is, a magyaros viselet elhalványult. Még a férfiak viseletére se túlzó az a megjegyzés, hogy kissé németes. Mert pl. meg van még a magyar nadrág, de a szára már kényelmessé bővült, a kabát is rövides még, de a gallérja már visszahajló, nem egyenes nyakú, a gombok se pitykék már rajta, hanem lapos csontgombok, gombkötőmunka a ruhán semmi sincs. A régi híres veszprémi cifra szűrt s az újjatlan bundát kiszorította a galléros, szürke katonaköpenyeg, ez a szinte nemzetközi ruhadarab. A kalap se pörge már, hanem puhaszélú.

Vagyoni állapot eredménye a kivándorlás.

De sem lakása, se étkezése, se pedig ruházata nem túlságba menő népünknek, hanem takarékoság irányítja őt mindenben s mégis azt látjuk, hogy vagyoniilag nem gyarapodik. Pedig már káros eszközhöz is folyamodik az elszegényedés ellen, mert a megyének, főleg a balatonmelléki részében igen elterjedt az egy gyermekrendszer, s ez fogyasztja számát egyfelől, másfelől meg az Amerikába költözködés. A mindinkább reánehazedő közterhek, állami, községi és egyházi adók súlya miatt úgy igyekszik magán segíteni, ahogy tud. Földet szerezni — mint fentebb előadtuk — nem tud, hogy azzal megvethetné vagyonosodása alapját, tehát védi a meglévőt a szétdarabolás ellen s ezért úzi az egy gyermekrendszert. Helyzetében, mint az ígéret földjére, úgy sóvárog Amerikába, egy ilyen pár évre terjedő kintléletől reméli megvagyonosodását. Vannak ma már községek a megyében, ahol nincs házasodható férfi, mert a munkabíró rész megye ki az újvilágba, vagy nincs férjhez adható leány, mert már azok is egészen kötelességüknek tartják, legalább pár évre kimenni pénzt szerezni Amerikába. Ifjak, sőt csaknem öregek szinte versenyezve kelnek útra az újvilág felé s akárcány család kis gyermekeivel költözik el falujából. Így, midőn e sorokat írom, már ez évben a megyének csak a pápai járásából 609-en kértek Amerikába szülő útlevélet. E szerint az egész megyéhez arányosítva a folyó év végéig összesen 10—12.000 útlevélre lesz szükség egy év alatt a mi vármegyénkbel.

Dr. Hegedüs Loránt a kivándorlási ügy alapos ismerője írja:

»Veszprémmegye a Dunántúlnak legerősebben kivándorló megyéje. Ha a legközelebb lefolyt tíz évben a megye természetes szaporodása megmaradt volna, akkor a megye lakosságának 36.613 lélekkel kellett volna szaporodnia, azonban tíz év alatt nem szaporodott többel, csak 21.495 lélekkel s e szerint

ezen tíz év alatt a megyéből 15.188 lélek tűnt el. Aránylag legnagyobb a kivándorlás oly helyeken, ahol a nép nem tud földet szerezni és ezeken a vidékeken a legveszedelmesebb is a kivándorlás, mert nemcsak a zselléreket viszi el, hanem a gazdák családtagjait is. Ahol valamely falu határa felszabadul, ott sikerül a nép nagy részét s földhöz kötni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a veszprémmegyei Salamon község példája, hol a győri püspök parcellázván birtokát, még Amerikából is hazajöttek a rég kiment emberek. A földhiány, a földéhségnek ki nem elégítése azért oly rendkívüli fontosságú a magyar kivándorlás okai közt, mert csakis így tudnók Amerika vonzóerejét ellensúlyozni. Mindenütt azt tapasztaltam, hogy népünk valamely »változást« sóvárog. A legtöbbször alig tudják, hogy mit, csak »változás« legyen az. E változást csakugyan megláthatjuk akkor, ha van bátorságunk ahoz, hogy egy helyütt keresztültörjük azt a körforgást, mely kivándorlási nyomorúságunkat magában foglalja. A bűvös kör áttörhetősége, ha népünket a földdel úgy ide tudjuk kötni, hogy az így letelepült családok családtagjaikban állandó munkaerővel láthatjuk el a mezőgazdaságot és a gyáripárt és viszont ez által fejlődésre és munkabérek emelésére tesszük e két tényezőt képesekké.»

Veszprémmegye gazdasági állapotáról szóló ismertetésünket legmegfelelőbben zárják be a magyar kivándorlási ügy e megfigyelőjének fentírt tapasztalatai.